

Akıl, dinin ilk yardımcısıdır ve mahsûs âlem-i hâriçten, vücûduna kâni' olduğu ilk şeyle de bu yardıma müheyyâdır. Bu hakikat, kitabın ihtiva ettiği bahislere girişildikçe, daha ziyade kesb-i vuzûh edecektir. Lakin, hâl-i hâzırdaki Hıristiyanlığın akıl ile aralarındaki münâfât ve yeni Şarklı müteallimlerin İslâm harsinden ve fikr-i mantıkîsinden behreyâb olmak yerine Garb harsiyle yetişmiş olmaları, onlar indinde meselenin birçok cihetlerden müşevveş bir hale gelmesine sebep olmuştur.

Evvela: Dinin akıl ile itilaf etmediği zannı; sonra dînin bu kusuru müvâcehesinde, onun akıldan ayrışsa bile, fazîletle birlikte deverânı yüzünden, aklın, dîni müteâkip fazîletle münâfâtı, bu suretle akla noksan îrâsı ve dînin akıldan, aklın da fazîletten iftirâkından mütevellid her iki nakısanın, -hiç bir sahîh esâsa istinâd etmeksizin- Müslüman müteallimlerin fikirlerine yerleşmesi ve oradan teceddüde meyyâl anâsıra sirâyette, frenkleşme rehberlerinin izlerinde bilâ-tahaffuz seyre yol açılması... Bütün bunların menşei : Mesîhî Garb ile, gayr-i mütedeyyin Garb'ı körü körüne taklidden ibârettir. Halbuki İslâmiyyet'te din ile akıl arasına, akıl ile fazîlet arasına tefrika düşürmeye lüzum yoktur. Bunların üçü de birbirleriyle müttefiktirler; aralarında ihtilaf bulunmaz. Şimdiye kadar yapılan izâhattan anlaşıldığı ve ileride daha ziyade anlaşılabileceği vechile, dinin akıl ile adem-i ihtilâfı ve dinin esasını teşkil eden Allah'ın varlığı meselesi, burhân-ı aklîye mübtenîdir. Aklın hoş görmeyeceği ve emretmeyeceği fazîlet tasavvur edilemez. Gayr-i hakiki ve hakikatle müteâriz bir fazîlet ise, o başka... Her halde bütün bu mesâilde mürecca' hakem, akıldır.

Aklın hükmü budur. Fakat din, akıl ve ilmin yekdiğerine karşı mevkileri hakkında, ânifen zikrettiğim yolunu şaşırmış mukallid zihniyet, maalesef Mısır'da kök salmış bir haldedir. Bunlardan bazılarını görüyoruz ki, gayret-i dîniyye sâikasıyla dîni te'yîde ve şu'ûr-ı dînîyi takviyeye sâ'î olurken, akıl ile şu'ûr-ı dînî arasında mukarenede bulunmaya ve akıl mukabilinde fazîletle şu'ûr-ı dînîyi te'yîde muhtaç oluyorlar. Sanki, dîne hizmeti, akli dîne hasım itibar ile, kıymetini tenzilde ve kuvvetini ez'âfta görerek, bir tarz-ı sun'îde fazîleti dîne karîb ve akıldan uzak, lakin bilindiği gibi, hissiyatla müttehid bir yere vaz' etmek suretiyle, dînin mevkiini takviyeye çalışıyorlar. Bütün bunlar, üst üste yığılmış, vehimden mütevellid karanlıklardır ki, dînin münâsırlarıyla düşmanlarının ve fazîletle dest-yâr olanlarla adâvetkâr olanların yekdiğerleriyle iltibâsına sebebiyet veriyorlar. Dine her şeyden ziyade muzır olan bu iltibasın menşei -söylediğimiz gibi- İslâm'ı Hıristiyanlığa kıyas ile, Garb'ı her hususta taklide yeltenmekten ibarettir. Bence bu hal, yeni Şark'ın mukaddime-i za'f ve dalâlidir. O derecede ki, bizden dinine her yardımcı çıkan, Garb'de din münâsırlarının, hissiyât müvâcehesinde,

aklın mevkiini ez'âfa sa'y ettiklerine bakarak, onlar gibi yapmaya kalkıyor. Orada bu tarîki iltizâm edenlerin, kendileriyle akılları arasına teslîsten bir hâciz çekildiğini düşünemiyor. Aklın kıymetinden düşmeyeceğini, İslâmiyyet'in de kendini takviye için taleb-i muhâle muhtaç olmadığını idrâk edemiyor. Bütün bu menşe'lerin menşei, asıl, Mısırlı müteallimlerin zihinlerine malûmât yığmaya ihtimâmlarından başka, düşünmek, idrâk etmek cihetine itina göstermemelerindedir. Belki bu, talebesini imtihanlarda kazandırmak maksadıyla, ezberciliğe sevk eden mekteplerin kabahatidir. Mısır mekteplerinde îfâ-yı vazîfe etmiş olan ulemâ-yı ecânib, Mısırlı talebenin bu haline şehâdetle, Mısır Maârif Nezâreti'nin nazar-ı dikkatini celb etmektedirler.

İkinci menşe-i esâsiye gelince: Mekteplerde tadrîs edilen kitaplar, edyân hakkında Şeyh Muhammed Abduh ile münâkaşada bulunan Farah Antun'un, bundan evvel mevzû-ı intikadımız olan "Mu'tekidât-ı dîniyye, aslı tahkik edilmeden, Kitâb-ı Mukaddes'te vârid olduğu gibi, teslîme mübtenîdir..." sözü gibi, hiç tahkik ve tetkik edilmeksizin Garblıların müellefâtından, harfiyle ve manâsıyla nakil ve tercüme olunmuş kitaplar olmasıdır. Asrî Mısırlılar, ilimde Farah Antun'un, kudemâ-yı ehl-i dîne nisbet ettiği mesleğe sâliktirler. Yeni müteallimin dîninden ve dünyasından bütün bildiği, Garb'da telîf edilen kitaplarda vârid her ne ise, onu, hiç aslını aramadan teslîme mübtenîdir. Aklın İslâm'a karşı mevki, Garblıların dinlerine karşı mevkiinden başka olduğu gibi, ilmin mevki de her iki taraf ehlinin nazarında muhtelifdir. Ve bu, bizim Garb ilimleriyle asrî bir tarzda yetişenlerimizin zihniyetleri, akıl ve ilim hususunda, bütün müktesebât-ı ilmiyyeleri, Garb ulemâsının telîfâtından mütercem bir halde, Garb zihniyet ve dîniyesiyle müttefik olmasına rağmen böyledir. İslâmiyyet'te din ve akıl mütesânid oldukları halde, onların mülhidleri indinde, din aklın mezmûmudur. Mütedeyyinlerin indinde de, akıl, dînin buğz ve adâvet gösterdiği mezmûm bir şeydir. Fakat Garb'ın çömezliğine girmiş olanlar bundan gafildirler. Mülhidleri, akıldan dîne karşı gayr-i mağlûb bir düşman istihrâc ederler. Onlardan dinlerine mütemessik olanlar da, aklın zaafına ve din hakkında delil olarak, adem-i kifâyetine müteessiftirler. Bunda her iki tarafın hatasının menşei: Dinsiz Garb'ı, yahut Hıristiyan Garb'ı taklîdlerindedir. İlme gelince: İlim, ulemâ-yı İslâm nezdindeki mevkiyle, Garblılar ve onlara çömezliği kabul etmiş Müslüman evlâdı indindeki mevki arasındaki ihtilâf hudûdunda durmaz. Belki ilmin manâsı, yekdiğerine muhâlif iki taraf indinde muhtelif olur. Zîrâ ilim, yeni manâsıyla, delîl-i aklîye itimaddan daha kuvvetli addolunan, tecrübe-i hissiyyeye itimâda hâstır ki, din, bu suretle tecrübe mütenâvilinden hâriç kaldığından, ilim sahasından çıkar. İşte bizim muhârebesine girdiğimiz, yeni müteallimlerin zihninden kökünü kazımaya çalıştığımız zihniyet budur.

Zîrâ, dinde şekk ve şüphe uyandıran ve dînin müşekkik düşmanlarını tahrîk eden bu zihniyettir. Mezkûr müteallimlerden dönüp, dininin kucağına tekrar atılmak isteyenlerin karşısına bir zihniyet dikilip mâni olmaktadır. “Nura Doğru” ünvanıyla El-Ehrâm gazetesinde, îcazkâr nefis makaleler yazan Üstad Abdülkadir Zeki, Londra’ya müteveccihen, -arasında beş Mısırlı da bulunan- kırk yolcu ile hareket etmiş olan bir tayyarenin, İtalya limanlarından Bâri’ye yakın bir mesâfede, havada yanarak denize düşmesi hadisesine dâir yazdığı makalesinde:

“İşte bu, medeniyetin ödediği vergi ve de sürat asrının bâdi olduğu bir felâkettir. Evet, ilim ve medeniyet mucizesi ne kadar kurbanlar verdi, ne canlar yaktı... Fakat ne o doyup hâl-i işbâ’a geliyor, ne insan, yeni yeni meydanlar açmaktan ferâgat ediyor...” dedikten sonra, hâtime olarak şöyle ilâve etmişti: “O felâket kurbanları hakkında, ne kadar içimi yakıp kavuran elemeler duydum; onların ölümüne öyle fecî bir halde atılıp, seyrettikleri tabakat-ı semâdan, denizlerin a’ mâkına sukutunu düşündüm; insanın fethettiği kabza-i tasallutuna aldığı mülk işte bu!... Lakin ne kadar bu mülk meftûh, insanla elîm istihzâlarda bulunuyor, insanı imâna ve mûcizeye iade için bütün bunları yapıyor... O insanı ki, evet yalnız ilme îmân etmiş, şuuru yalnız aklına munhasır kalmış, evzân ve erkamdan başka bir şeyle düşünmez olmuştur. Allah’a îmânın zirve-i delâletinde bulunduğumuz halde, bizler, tekvîn-i âlemden ve sırr-ı azametinden sâdır olan âlem-i gayba ve maneviyâyâta, ne kadar ihtiyaç içindeyiz...” Kendisini burada duâ-yı hayırla andığım mûmâileyh muharrir, bu meydanları fethetmiş olan insanın, ilim ve akla îmân ettiğine, Allah’a îmân etmediğine dâir duyduğu azâb-ı kalbini ketm etmiyor. İnsanın Allah’a îmân etmediğinden şikâyetinde bulunan bu sözün manâsı, manâ-yı hafîsi: İlim ve aklın îmân etmemesinden şikâyetidir; insanın îmân etmemesinden değil... Yahut -ale’l-ekall- manâsı: İlim ve aklın, insanı Allah’a, mûcizâyâ gaibe ve maneviyâyâta îmândan men’ ettiğidir. Yoksa, insan kendi tabîatıyla başbaşa kalıp da, ilim ve aklın mûmâna’atına uğramazsa, âmme-i ma’şer-i insanda ve kudemâ-yı ulemâsında mevcut müminlerin vücuduyla sâbit olduğu vechile, Allah’a ve sâir mugayyebâyâ imândan imtinâ etmez. İlim ve aklın, ıtlâkı üzre, Allah’a îmânı men ettikleri zihniyetindeki hatâdan, sâir muharrirler gibi, bizim sevip beğendiğimiz muharrir de kurtulamıyor. Tahkiki halinde îmânı men’ değil, emir ve te’yîd eden ilim ve akıl, şikâyete müstahak değil, asıl müstahak mezkûr zihniyettir. İlim, tecrübe-i hissiyeye müstenid ulûma kasır değildir. Bundan daha efdal ve akvâyâ âmm ve şâmil olarak akıl ve mantığa istinâd eden ilimler vardır. İlim namını, tecrübe-i hissiye ile sabit olana hasr ve kasr, kendi dininde, ilmin ayrılmadığı akla, muârazaya muztarr olan Garb’ın uydurduğu bir bidattır. Onu Garblılar uydurmuşlar, onları

da, istiklâl-i fikrîlerini zâyî' etmiş, gafil şarklı muharrirler taklîde koyulmuşlardır. İlim, manâyı e'ammıyla, din-i müeyyiddir. İlm-i tecrübî, hududunu aşıp da, dîne mâni' olmak hakkını hâiz değildir. Ona düşen, dairesinin darlığını itirâf ile kendi hudûdu içinde kalmak, âlem-i mahsûsü teşkîl eden tabîatın mâverâsına dil uzatmamaktır. Bu ilim, mevzûât-ı müteâliye sadedinde sükût ederken, onun kendi ihtisâsı dâhilinde, esrâr-ı tekvînden ele geçirdiği keşfiyyât-ı mühimme, aklın idrâke âmâde kulağına, kâinâtı meydana getirenin ve ilmin henüz binde birine muttali' olamadığı esrâr hazînelerini ibdâ edenin azametini dair haberler fısıldamaktadır. İşte ilmin hali ve dîne karşı mevkii bu merkezdedir. Akla gelince: O, sâmit yeni ilmin keşfiyyâtının fısıltılarını dinleyen ve din ile itilâfta, ilmi fersah fersah sebk eden ve belki, kâinâtı meydana getirip, esrâr ile dolduran mevcûd-ı a'zâmın varlığını bildiren ilk mübeşşir ve onun rusûl ve enbiyâyâ mütekaddim ilk elçisi olarak, ilmen, o esrâra âit keşfiyyâtına, lisân-ı hâliyle, bizzat ilmin ve -kendisi olmasa ilim de olmayacak olan- aklın, kâinâtı dolduran esrar hâricinde şeyler olmadığını ilâve eder.

Mustafa Sabri Efendi